

СИСТЕМА ЖАНРІВ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Поезія Ліни Костенко вже давно досягла такого мистецького статусу, коли можна і слід говорити про її творчість як один з найяскравіших феноменів доби й української культури ХХ ст. Ця думка підтверджується багатьма чинниками та якостями художньої системи, створеної поетесою. Їй вдалося вирватися з-під влади жорстких канонів і спертися ан розгалужену і самодостатню базу поезики і жанрів.

Багаторівневий системно-жанровий підхід до творчого доробку Ліни Костенко корисний як для вивчення тонкощів і парадигм її художніх текстів, індивідуально-авторських відкриттів у царині поезії, так і дозволяє побачити в інтегративних тенденціях розвитку сучасної української літератури жанроутворююче начало, вичленити спільний для різних рівнів жанрових процесів критерій — тип художнього синтезу. Водночас можна простежити «морфологію» жанрів, конкретну їх типологію наприкінці ХХ ст., коли вдатися до злуки жанрової інтерпретації літературного процесу у відносно широких часових межах (це динамічні рівні системи) зі статичними рівнями, що дають горизонтальний зріз жанрового стану. Адже література останніх десятиліть перевернула розуміння терміну «жанр» чи «жанровий різновид», який, безперечно, належить не до статичних, а до динамічних категорій теорії літератури, набуваючи все новіших змістових особливостей.

Своєю творчістю Л.Костенко відіграє посутню роль у процесах сучасного жанротворення, яке спостерігається в українській літературі. Її поезія — своєрідна модель жанрових модифікацій, представлених у трьох основних типах: **внутрішньородовому, міжродовому і позародовому (міжвидовому)**.

Тип художнього синтезу, котрий можна означити як **внутрішньородовий**, підтверджує тенденцію до збереження авторкою «Марусі Чурай» традиційних жанрів і їх розвитку за рахунок внутрішніх ресурсів і, отже, закріплення родової визначеності поетичної творчості. У ліриці поетеси посів цільне місце такий різновид, як жанр **балади** з новими для сучасної літератури іронічними інтонаціями і трагічно шемною тональністю, які постають у творах «Балада про здоровий цинізм» і «Балада про дим». Перша з них написана на біблійний сюжет з «Першої книги Мойсеевої: Буття», де мова йде про Якова і дві дружини його, що буди сестрами, — нелюбу Лію і кохану Рахіль. Прикметний для балади романтичний характер під пером Л.Костенко обертається оголеним прагматизмом і натуралізмом, якими, як хворобами віку, уражені сучасники. Авторка залишає на розсуд читачеві «небаладну» кінцівку, сформульовану в двох риторичних запитаннях: «...А цікаво, як цілує Янус Навперемінку чи одразу двох?» Таким чином, поетеса переплავила притчу з Біблії в баладу з сучасним змістом і виразною іронією, що переростає в гротеск. По-іншому написана «Балада про дим», присвячена пам'яті австрійської письменниці

Інгеборг Бахман, яка в такій перенаселеній Європі, в такі цивілізовані часи «виявилася у вежі самотності в людному будинку в центрі міста і добровільно пішла з життя, тільки таким шляхом звільнившись з полону відчуженості, в який потрапила не з власної доброї волі, а була приречена суспільством, але завдяки цьому кроку приєдналася до тих великих письменників, що обвели власноруч навколо себе коло ізоляції».

Рясно вкраплені в поезію Л.Костенко алюзії, вживлення й осучаснення культурологічних матриць і міфологем роблять баладу поліфонічною, смислово розпростороною, з практично невичерпним нюансуванням текстуальних варіацій про несумісність особистості (Дон Кіхота, Поета) і натовпу, як у «Баладі моїх ночей», антитетичній за композицією, оксюморонній за динамічним викладом думок і почуттів («Мої думки печальні, наче клоуни, що, сміючись, розмазують сльозу»).

Несподівані іронічні інтонації видозмінюють і жанр елегії у поезії Л.Костенко. Уже в заголовку твору — «Райська елегія» — значна доза сатири, якою насичена авторська поетична версія сюжету про Адама і Єву та Змія-Іскусителя і наслідки бажання пізнати заборонений плід, розказана і за допомогою елементів бурлескно-трагедійного стилю, що спростовує жанрову специфіку романтичної елегії як «моделі» інтимно-психологічних переживань, коли герой поставав глибоко засмученим, оточеним роєм спогадів про минулі щасливі дні. У творчості поетеси класична елегія модифікується у філософських віршах, набуваючи функції побудови художніх образів, призводячи до співіснування двох суперечливих начал — синтезованої романтичної свідомості і справжнього авторського, що тяжіє до психологічної достовірності і проникливо гострої оцінки сучасності.

Дисонує з «образом жанру» поезія Л.Костенко «Конкретна ода ворогам», в якій «одичність» заступає сатирична інвектива і граціозно-грайлива епіграматичність, зрівноважені особливою жіночою чарівністю у звертанні до «коханих, милих ворогів», що функціонують у ролі звичного тренажу, «гантелей, турників, штанги».

У поетичній жанрології Л.Костенко значно модифіковані і форми романсу, послання, епістолярію, притчі («Пелюстки старовинного романсу», «Лист», «Притча про ріку», «Відозва до балакучого гостя», тощо).

Та чи не найбільше оновилися під пером Л.Костенко різновиди філософської лірики, зокрема, поезії-медитації, поезії-рефлексії, об'єднані у власне цикли і цикли-розділи («Інкрустації» і «Невидимі причали», «Летючі катрени» і «Осінні карнавали»). У циклі «Летючі катрени» чи «Коротко — як діагноз» постає образ часу дискретного, миті життя — окремої, не сприйнятої у складі часового потоку, але співвідносної з законами вічності. У поезіях-медитаціях, найпоширенішому й найулюбленішому жанрі Ліни Костенко, роздуми є провідним началом і визначають екстенсивний розвиток теми з можливістю несподіваних поворотів, відкритістю фіналів, свободою строфічних і метричних закономірностей.

Ліриці Ліни Костенко властиві жанрова антиномічність, діалогічна співвіднесеність поетичних комплексів в єдиному контексті збірок і книг віршів, які складаються з жанрово-тематичних розділів і циклів. Так, для лірико-філософських мініатюр, зібраних в «Інкустаціях» чи системі поезій, об'єднаних заголовком «Коротко — як діагноз», характерна сувора обмеженість об'єму твору (може бути дворядкова, трьохрядкова поезія, але не більше восьми рядків), локальність ліричного сюжету, що виявляє один момент переживання, роздуму, спостереження. — сюжету, інтенсивно спрямованого до висновку-підсумку чи емоційної «коди». На відміну від поезій-медитацій тут жорстка композиційна структура, заґрунтована на образному паралелізмі, зумовлена необхідністю поєднання різних начал — пластичної описовості, відкритої емоційності і медитативності. Медитація розширює внутрішній простір «миті», сприяє оформленню образу, замикає сюжет. У поезіях-медитаціях логічні конструкції органічно сполучаються з асоціативною розгалуженістю сюжетного руху і мелодичною вибагливістю, розмаїття стилістики зі сталою композиційною структурою (теза — антитеза — синтез; зав'язка — кульмінація — розв'язка).

Окремої розмови заслуговує проблема циклу в системі жанрових пошуків Ліни Костенко.

Крім процесів оновлення жанрових структур на внутрішньородовому рівні, відчутні наслідки творчих успіхів поетеси на міжродовому і внутрішньовидовому рівнях, що зумовлюють появу й актуалізацію маргінальних жанрів, які є результатом синтезу родів літератури і різних видів мистецтва та форм словесної творчості.

Поетичний діалог («Пінг-понг», «Діалог у паризькому салоні»), ліро-епічна і драматична поеми («Зоряний інтеграл», «Мандрівки серця», «Скіфська Одиссея», «Сніг у Флоренції», «Дума про братів неазовських»), варіанти жанрів-гібридів складають значну частку в структурі текстів Л.Костенко і відзначаються модифікаційними формами, серед яких **поема-балада** і **драматична поема** з вагомим елементом історико-героїчної народнопоетичної думи, оновлених і осучаснених неоміфологічною поетикою та фольклорними й культурологічними алузіями. В результаті виходить взаємодія не тільки різних часово-просторових і проблемних полюсів, а складне співвідношення різних точок зору на художній об'єкт — історію України — і контрастних ліній розповіді про неї, що призводить до колажної, на перший погляд, структури тексту, яка, врешті, обертається універсальною моделлю життя людського духу.

Л.Костенко вписала у систему жанрів сучасної української літератури **віршовані романи** «Маруся Чурай» та «Берестечко». Цей реліктовий і вельми складний жанр чи не найповніше виражає поліфонізм авторської концепції людини і світу, максимально використованих можливостей епосу, лірики і драми, злиття історії, філософії і поезії.

У романі «Берестечко» Л.Костенко не повторила «відпрацьованої моделі» «Марусі Чурай». Структурно-композиційна організація цих двох творів — різна. Якщо «Маруся Чурай» будується як символістський роман, то «Берестеч-

ко» складається з фрагментів суцільного внутрішнього монологу головного героя — Богдана Хмельницького, — які умовно можна назвати розділами, заголовками котрих служать перші рядки строф, які нанизуються як намисто, продовжуючи одна одну, набігаючи, як хвилі, що передають особливо точно пульсацію думки медитативного і рефлексивного характеру, злиті в один потік за допомогою асоціативного зчеплення, химерних процесів думання і переживання. Помітно і те, що Ліна Костенко останнім часом тяжіє до метатексту, змонтованого з дрібних часток, мікроструктур, що на формальному рівні ледве розчленовані. Їх можна сприймать як неподільне ціле і перетікання одної мініатюри в іншу. Виходить своєрідна «гра в бісер», подиву гідна своєю філософічністю і психологізмом, багатством і віртуозністю смислових і духовних варіацій. За аналогією до архітектури, створюється «готична споруда», в якій вертикальні лінії зведені воедино в шпиль, який фокусує мікроеlementи в єдине ціле, окремими штрихами, як на гравюрі.

Своєрідно структурована тканина тексту «Берестечка», змонтована з авторських підкреслень, що функціонують як заголовки і смислові акценти водночас, витворює внутрішній романний ритм, в якому ліричне і драматичне начала виступають як підводні течії, що вносять присутні відтінки і що формують новаторську природу ще одного продуктивного варіанту віршованого роману, що належить до епосу.

Таким чином, принципи художнього мислення Ліни Костенко укладаються в доволі широку жанрову систему, в якій є «чисті» різновиди і «змішані», «переходові» «інтегровані», а фермент індивідуально=авторського начала надто сильний, аби не піддатися спокусі уніфікованої жанрової рубрикації, а викликати природне прагнення виділити специфіку ліричного жанру в творчості такого яскравого митця, естетичні пошуки якого весь час перебувають у невинному русі, в подоланні нових вершин і досягненні невідомого.

У поетичній жанрології Л.Костенко, якій не чужі ні традиція, ні модерн, знаходить вияв як національна художня ментальність, так і світове піднесення культури.